

**Володимир ЦИГИЛИК,
Володимир КАСЮХНИЧ**

ПОСЕЛЕННЯ СТІРЛКИ II В КОНТЕКСТІ СЛОВ'ЯНСЬКОГО ЕТНОГЕНЕЗУ

Питання походження ранніх слов'ян, час і місце формування ранньослов'янської спільноти належить до дуже складних і важливих проблем, над якими протягом багатьох десятиліть працює значна кількість дослідників. При цьому велика увага приділяється археологічним пам'яткам першої половини I тис. н. е., зокрема, черняхівській культурі, яка безпосередньо передувала ранньослов'янському періоду. Йдеться про підоснову, про етнічні корені слов'ян, на базі яких виник східнослов'янський етнокультурний масив, достовірно засвідчений пам'ятками V–VII ст. н. е. В світлі цього відкриття та дослідження кожної нової пам'ятки, а тим більше, на пограниччі черняхівської культури, до якого відноситься Верхнє Наддністрів'я, вивчення особливостей кожної кидає нові штрихи, збагачує джерельні матеріали при розгляді цієї важливої проблеми. Важливість вивчення черняхівських пам'яток посилюється ще більше, коли вони мають ознаки пізньочерняхівського часу, відносяться до кінцевого етапу черняхівської культури.

В історії населення Прикарпаття, як і всього східноєвропейського Лісостепу, відбувались певні зрушення у розвитку продуктивних сил та у виробничих відносинах, що привело до зміни історичної ситуації в цілому. Аналіз, співставлення археологічних матеріалів, отриманих в результаті досліджень нових черняхівських поселень та могильників, дозволяє об'єктивно, більш аргументовано зупинитись на проблемі співвідношення черняхівської та ранньослов'янської культур в плані ствердження чи заперечення їхньої спільності.

Однією з таких черняхівських пам'яток, до того ж з певними локальними відмінностями серед черняхівських пам'яток регіону, є поселення Стрілки II. Відкрите та обстежене восени 2004 р., воно досліджувалось протягом двох літніх сезонів (2005–2006) археологічною експедицією НДЛ-81 історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Район розташування нашого поселення відноситься до території Опілля [Ковалевська, 1961, с. 12]. Саме Опілля знаходиться в перехідній від лісостепової до лісової смузі і йому властиві ознаки як тієї, так і другої, причому ознаки лісостепової зони добре виявляються на рівнинах, а лісової – в районі горбогір'я. Опілля – це дуже розчленований район з горбистими пасмами, поділеними численними річковими долинами.

Загальний напрям цих підвищень – з північного заходу на південний схід та південь. Східні схили більш пологі, лагідні, західні – крутіші. Різниця у висоті вододілів та річкових долин доходить до 100 м, що надає місцевості, покритій подекуди лісами, мальовничого вигляду. Область відноситься до підзони широколистяних лісів. З природно-географічними умовами, характером ґрунтів до певної міри пов'язане саме розташування поселень, характер господарської діяльності його мешканців.

Поселення знаходиться за 1,5 км на північний схід від с. Стрілки Перемишлянського району Львівської області та за 400 м на схід від відпочинкової бази “Узлісся”, в урочищі Дубина.

Урочище являє собою лагідний східний та південно-східний схили узвишся, що тягнеться по лінії південний схід–північний захід.

Зі східного та південно-східного краю воно обмежене неширокою долиною, по якій протікає р. Біла. Як встановлено в процесі детального візуального обстеження, поселення тягнеться смугою у 60–80 м вздовж східного та південно-східного схилу на довжину 200 м.

Таке топографічне розташування поселення є типовим для місць проживання осілого населення, в тому числі і для поселень черняхівської культури [Смішко, Баран, 1976, с. 65].

Розкоп 2006 р. закладено біля північно-східного краю розкопу 2005 р. з врахуванням спільної нумерації квадратів. Обидва розкопи творять одну спільну досліджену ділянку поселення.

На дослідженій площі в 400 м² відкрито три житлові споруди, дві господарські ями, ями від стовпів, окремі скупчення шматків глиняної обмазки, на яких видно відтиски дерев'яних конструкцій, зібрано значний керамічний матеріал, а також окремі знахідки.

Всі три житла мали чотирикутну форму площею 14–18 м² і різнились способом побудови. Одне з них було наземним, два інших – напівземлянками з різним рівнем заглиблення.

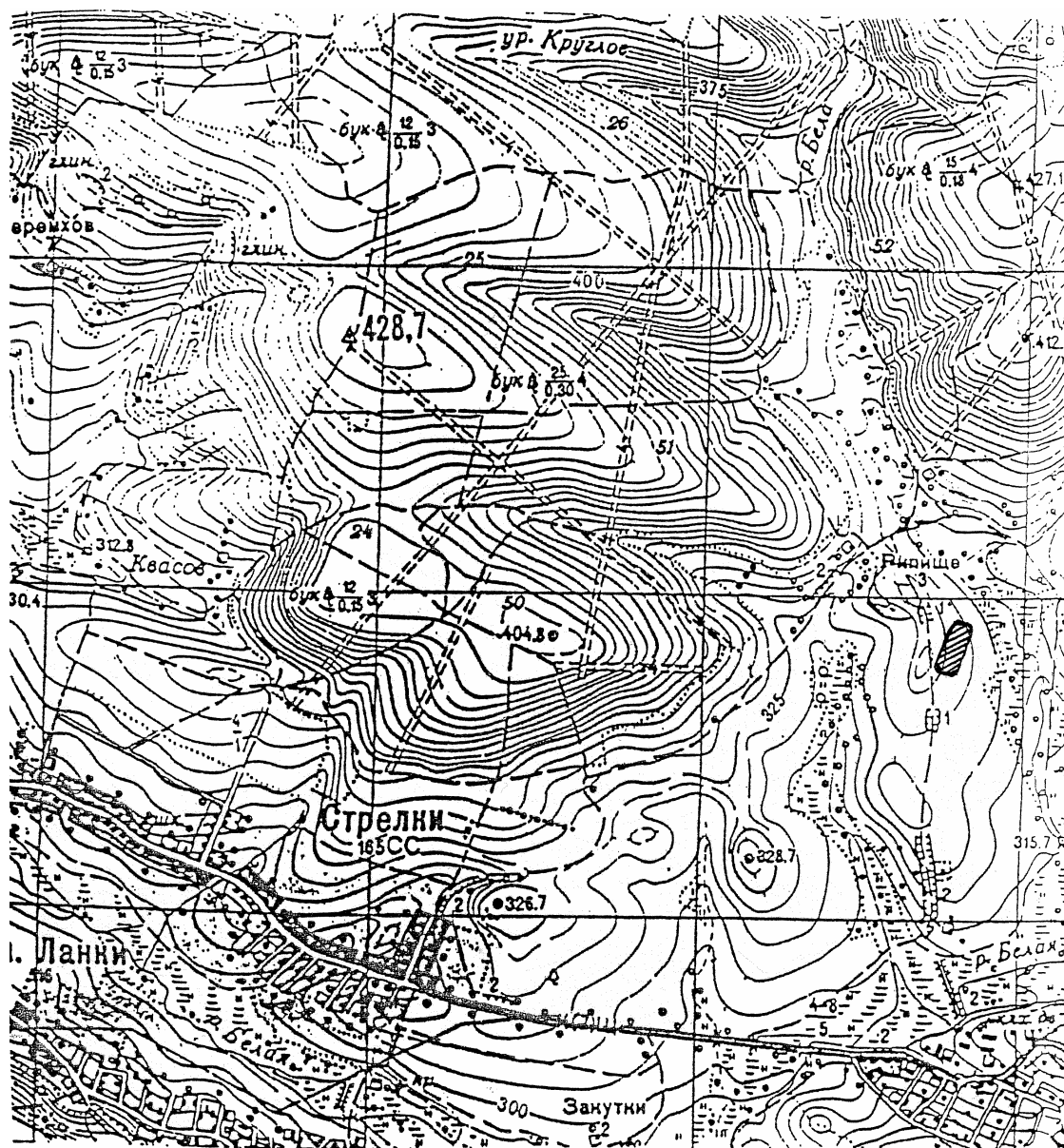

Рис. 1. Карта. Місцезнаходження поселення Стрілки II, ур. Дубина
Fig. 1. Map. Situation of Strilky II settlement. Dubyna place

Житло I було наземною спорудою. Під шаром чорної землі, перемішаної з кусками глиняної обмазки, вугликами на глибині 0,45–0,50 м від сучасної поверхні залягало місцями суцільне скупчення глиняної обмазки, під яким простежено долівку у вигляді сильно втоптаного прошарку наносної землі, що включала вуглики, попіл, в окремих місцях кусочки глини.

Товщина прошарку 4–5 см. За формою цей прошарок був чотирикутний, орієнтований довшою стороною з півночі на південь. Детальне обстеження, переріз, а потім і розчистка показали, що йдеться про долівку наземної споруди розміром 3,5×4,0 м (рис. 2).

На південній половині долівки простежено залишки печі, побудованої з глини. Піч була досить знищена, за всіма ознаками в процесі орання, оскільки частина її стінок була відкинута на відстань до 1,0 м у західному напрямі.

Частково збережені стінки та черінь показують, що піч була чотирикутної форми розміром 0,6×0,8 м. Стінки мали товщину 0,16 м при збереженій висоті до 0,20 м. Виліплена з глини черінь (частково зруйнована із західного краю) розміром 0,32×0,50 м випалена на товщину 2–3 см до червоного кольору з поступовим переходом в жовту глину.

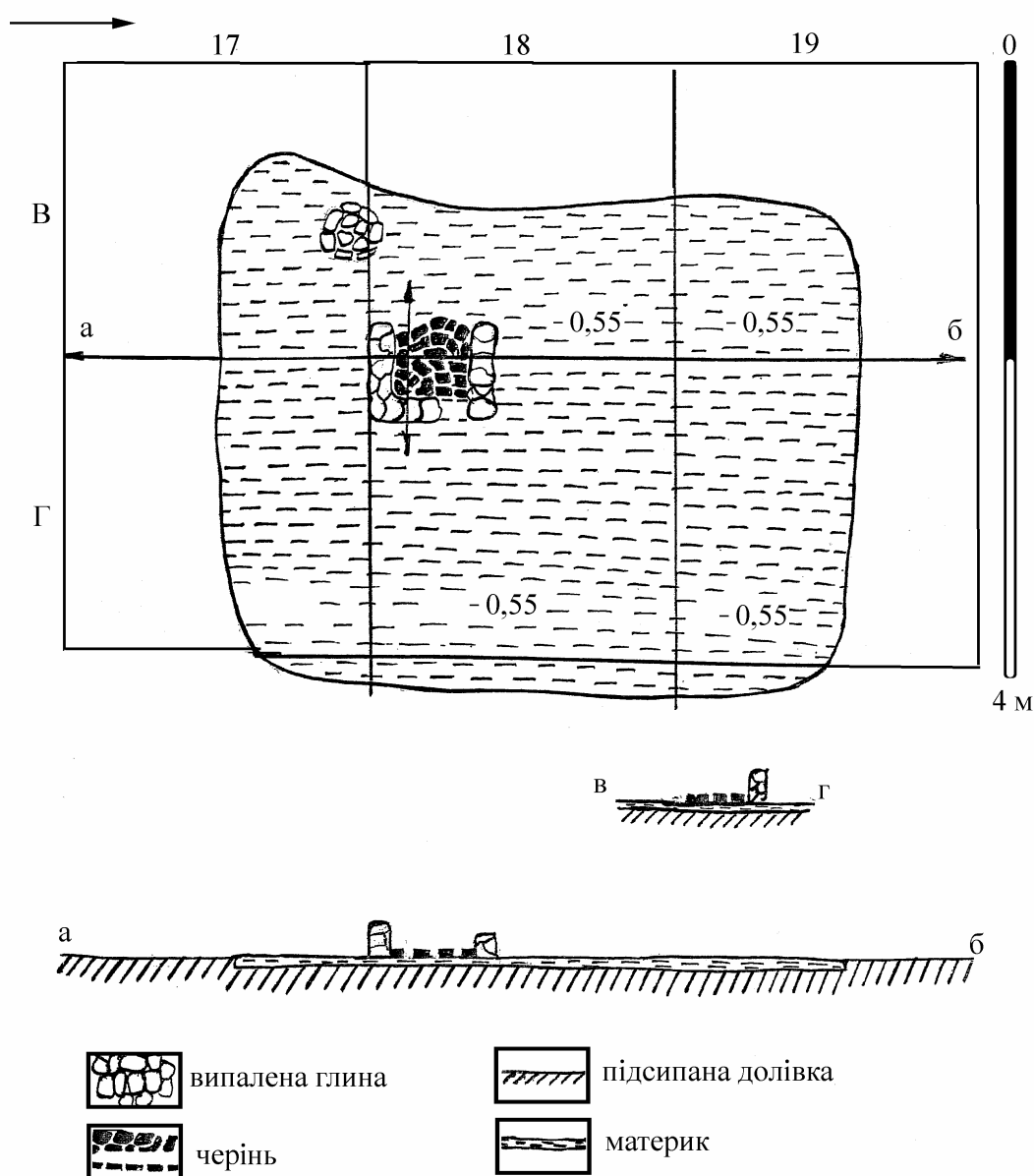

Рис. 2. Стрілки II, ур. Дубина. 2005. План та переріз наземного житла II

Fig. 2. Strilky II. Dubyna place. Plan and cut of dwelling II

При дослідженні житла зібрано незначну кількість фрагментів гончарної кераміки, що мала значну домішку піску в тісті. Така кераміка є характерною для черняхівської культури – її розвиненого етапу.

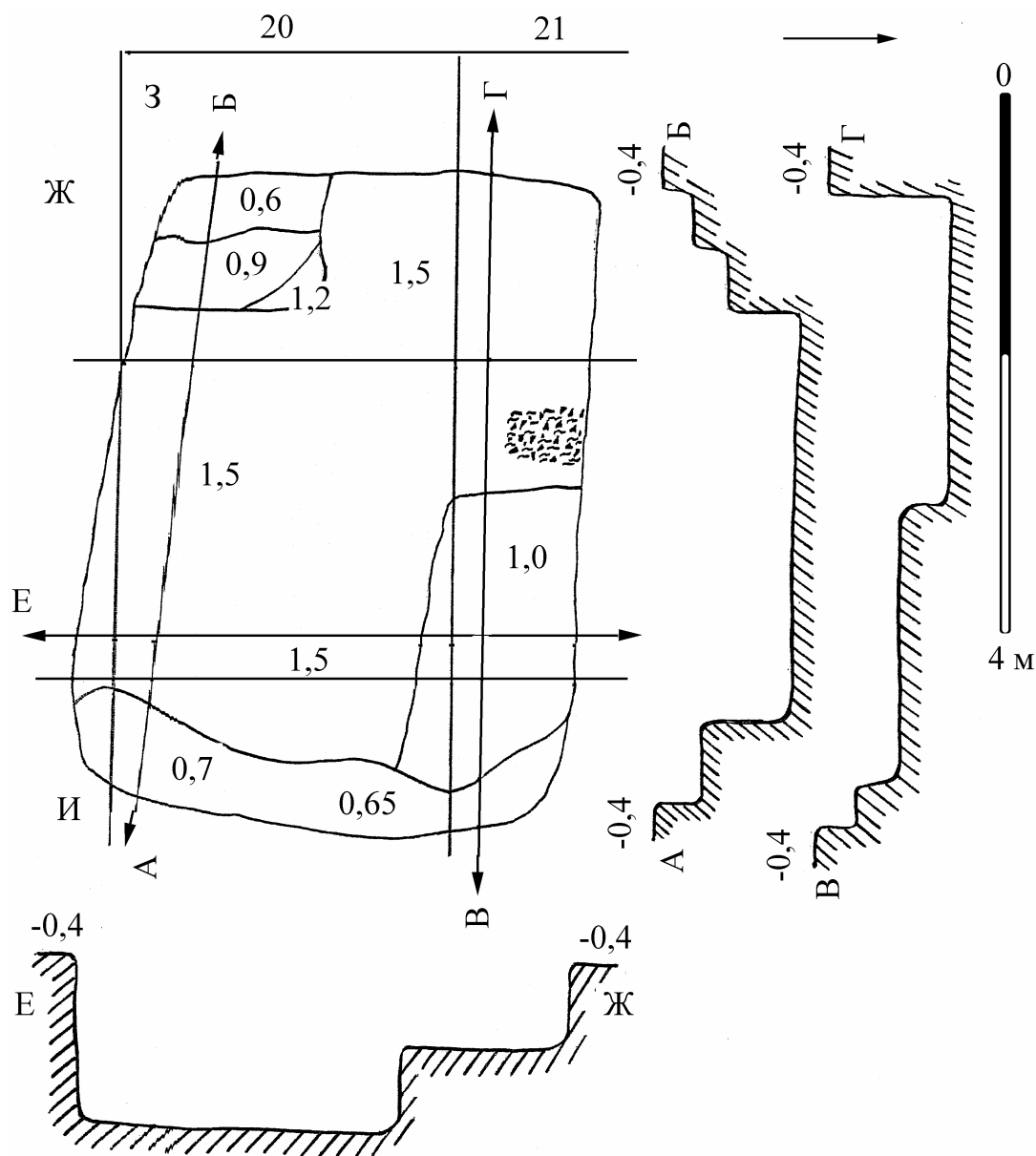

Рис. 3. Стрілки II, ур. Дубина. 2005. План та перерізи житла II
Fig. 3. Strilky II. Dubyna place. 2005. Plan and cuts of dwelling II

Серед фрагментів є вінця горщика з шершавою поверхнею коричнево-сірого кольору. На відміну від житла I, два інших житла були заглиблені в землю. Житло II являло собою напівземлянку майже чотирикутної форми, витягнуту довшою стороною з сходу на захід. Її розміри 3,0×4,0 м. Вирізані в матеріку стінки були прямовисними, рівна материкова долівка

заглиблена на 1,5 м від сучасної поверхні. На глинистій долівці простежувався тонкий прошарок наносного, добре втоптаного ґрунту темного кольору, що включав вуглики, дрібні кусочки обмазки, а під північною стінкою – трохи попелу.

Для входу до житла в його південно-західному куті простежено вирізані в материк виступи – сходи. У протилежному північно-східному куті знаходився материковий виступ розміром 1,0×1,65 м з рівною поверхнею, що, обкладений деревом, міг використовуватись як лежанка (рис. 3).

Житло було заповнене чорною “жирною” землею, перемішаною з кусочками обмазки, вугликами, окремими кусками каміння. Під північною стінкою на долівці простежувалось незначне скупчення попелу та вугликів, однак, можна лише припустити, що це залишки вогнища.

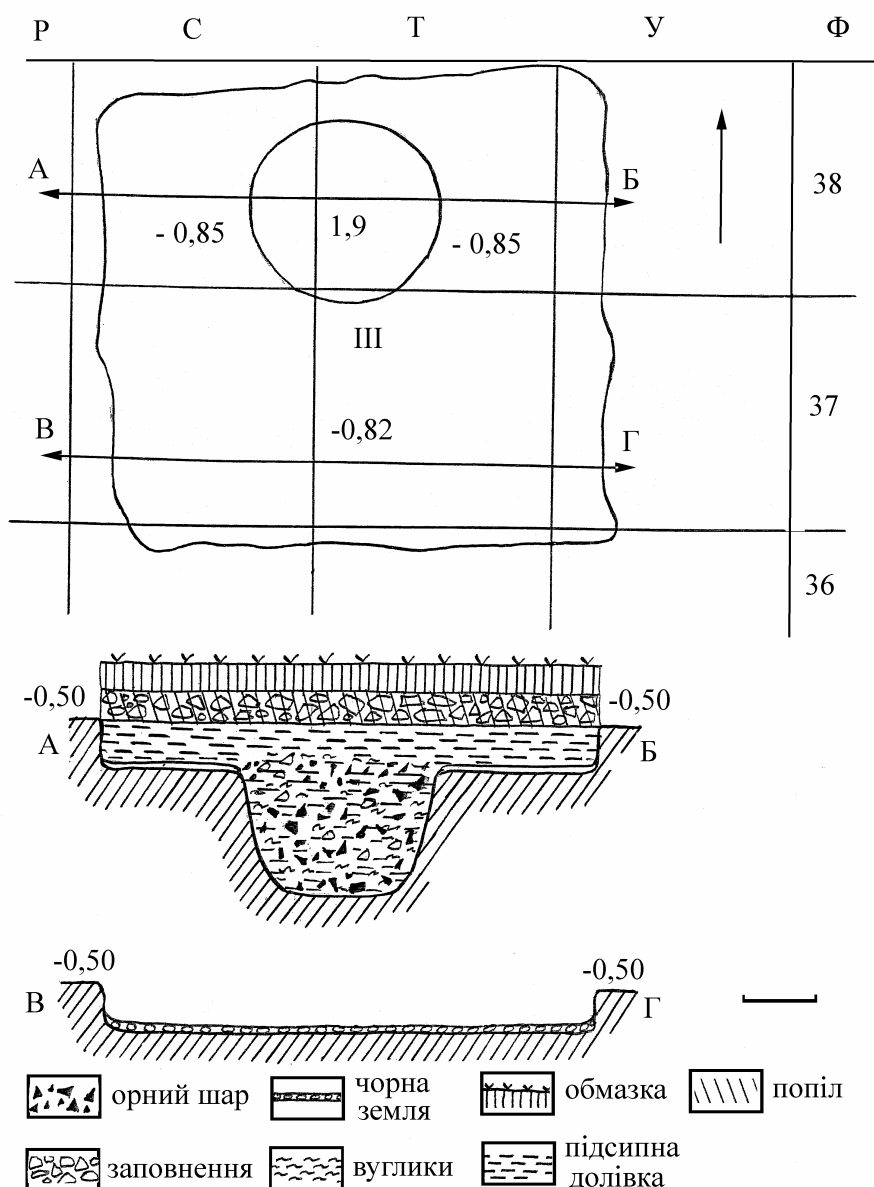

Рис. 4. Стрілки II, ур. Дубина. 2006. План та перерізи житла III

Fig. 4. Strilky II. Dubyna place. 2006. Plan and cuts of dwelling III

В заповненні житла виявлено значну кількість уламків гончарної кераміки тільки з домішкою піску в тісті, а серед них багато уламків піфосів. Разом з гончарною керамікою в заповненні виявлено декілька уламків ліпних посудин, близьких як за фактурою, так і за формою до ранньослов'янського типу.

Окремі знахідки в житлі представлені досить погано збереженою залізною фібулою підв'язного типу з широким приймачем, залізною заклепкою, уламком вістря ножа (?), залізним гачкоподібним предметом.

Житло III відноситься до легкозаглиблених споруд напівземлянкового типу. Під досить потужним скупченням кусків глиняної обмазки, що залягала на глибині 0,35–0,50 м від поверхні, простежено заповнення житла.

Житло мало майже квадратну форму розміром 4,1×4,2 м і було орієнтоване стінками за сторонами світу. Вирізані в материк стінки були прямовисними і на глибині 0,9 м від сучасної поверхні переходили в долівку, що являла собою добре втоптаний прошарок наносної землі з включенням попелу, дрібних вугликів.

У північній частині житла знаходилась яма округлої форми діаметром 1,4 м з трохи звуженими донизу стінками та майже рівним дном, заглибленим на 0,95 м від рівня долівки (рис. 4). Покрита на рівні долівки дерев'яними брусами, вона служила погребом для зберігання припасів.

Житло було заповнене чорною “жирною” землею, перемішаною з кусочками обмазки, вугликами. Зверху заповнення прикрите вищезгаданим скупченням кусків глиняної обмазки. На багатьох з них виразні відтиски обтесаного стовпа, округлих стовпів, тонших кілків, а також гілок. Друга сторона, як правило, була заглажена. Враховуючи це, можна допустити, що каркас стін наземної частини житла складали несучі обтесані стовпи (чотирикутні ?), тонші округлі стовпи, а поміж ними палики. Простір між ними заповнювався переплетеними у вигляді тину дрібними гілками і все це обкидалося глиною.

При дослідженні житла виявлено значну кількість уламків гончарної кераміки, що мала в глині значні домішки піску. Її поверхня рівна, шершава, темно-сірого, рідше коричневого кольору. Це в основному уламки горщиків, а серед них і великих піфосоподібних посудин. Варто відзначити, що наявність серед гончарної кераміки помітної кількості піфосів вважається хронологічною ознакою, що вказує на пізній етап черняхівської культури. Треба сказати, що серед цієї значної кількості гончарної кераміки знайдено декілька фрагментів двох, виготовлених з відмуленої глини, тонкостінних горщиків, що мали рівну вигладжену поверхню.

Серед гончарної кераміки, яка в заповненні житла (як і в культурному шарі поселення) становить основну кількість, виявлено декілька уламків ліпних горщиків, а також один повністю збережений маленький горщик, що має ознаки ранньослов'янського посуду. До керамічних виробів відносяться декілька уламків вальків – “хлібців”, що використовувались при спорудженні куполів глиняних печей.

Окремі знахідки засвідчені уламками кам'яного бруска з канавками від заточування гострих предметів.

Результати двохрічних досліджень поселення показують, що домінуючим тут був заглиблений тип житла. Необхідно відзначити, що для Верхнього Наддністров'я житла заглибленого типу є переважаючими, основними. Напівземлянкові та землянкові житла є однією з характерних ознак, властивостей для згаданої території. Вони виступають на всіх поселеннях черняхівської культури, а на таких, як Дем'янів II, Черепин, Незвисько, Верхній Іванів, Тарасівка вони становлять єдиний тип житла [Баран, 1981, с. 23; Цигилик, Касюхнич, 2006, с. 125–132]. Разом з тим слід звернути увагу на висловлену в літературі думку, що чотирикутна форма житла є до певної міри і хронологічною ознакою, яка вказує на пізній етап черняхівської культури.

Сказане підтверджується відкритими В. Цигиликом пізньочерняхівськими житлами в Рудниках (1980), Березці (1981), Неслухові (1983), які являли собою напівземлянки чотирикутної форми. Ці житла віднесені до перехідного етапу від черняхівської культури до

ранньослов'янських пам'яток. Напівземлянкові житла чотирикутної форми стають властивими для ранньослов'янських поселень згаданого вище регіону.

Судити остаточно про характер житлових споруд на поселенні Стрілки II можна буде лише після ширших археологічних досліджень цієї пам'ятки. Разом з тим, необхідно відразу відзначити, що на черняхівському поселенні – гончарному виробничому центрі біля села Свірж, яке віддалене від нашого всього на 6 км і за здобутими матеріалами (виключно гончарна кераміка з шершавою поверхнею) є однотипним з нашим, теж властиві тільки заглиблені житла, а одне з них навіть за розміром аналогічне до виявленого на поселенні Стрілки II [Цигилик, 1993, с. 35–42; Цигилик, Касюхнич, Грибович, 2003, с. 39].

За 2,0 м на схід від житла III, під скупченням глиняної обмазки простежено заповнення ями округлої форми (яма № 1), діаметром 2,0 м. Вирізані в матеріку стінки донизу звужувались

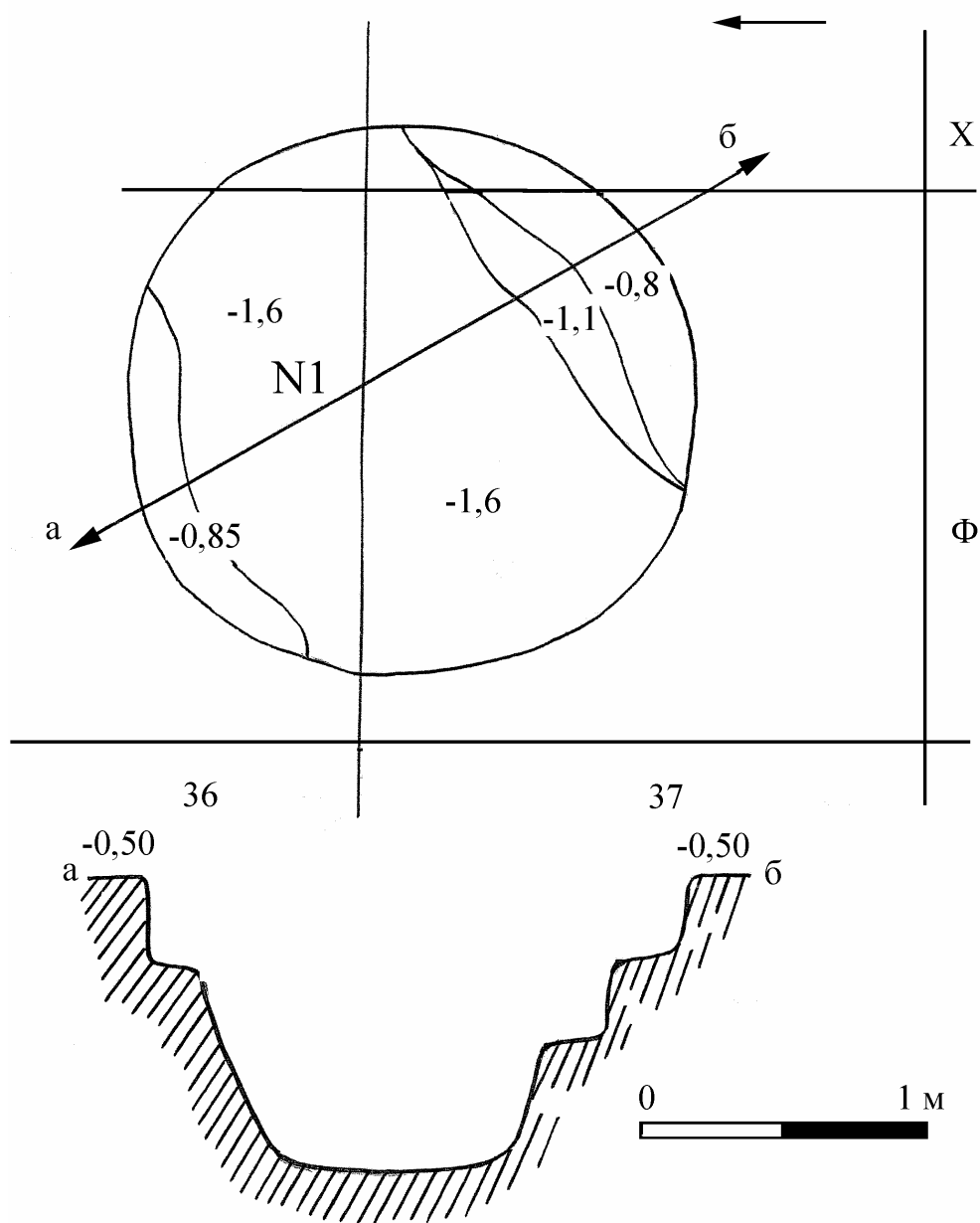

Рис. 5. Стрілки II, ур. Дубина. 2006. План та переріз ями № 1

Fig. 5. Strilky II. Dubyna place. 2006. Plan and cut of pit № 1

і переходили в майже рівне дно, заглиблене на 1,6 м від сучасної поверхні. Під північно-західною та південно-східною стінками знаходились материкові виступи, які могли служити опорою прикриття ями (рис. 5).

В заповненні ями, що включало дрібні кусочки обмазки, вуглики, більші куски деревного вугілля, виявлено значну кількість уламків гончарної кераміки з шершавою поверхнею, аналогічних за фактурою та формами до отриманої в процесі дослідження житла. Біля дна ями знайдено декілька фрагментів ліпної кераміки, подібної до виявленої в двох заглиблених житлах, а також частину великого залізного ножа.

Однаковою за розмірами та характером заповнення була і яма № 2, розміщена за 4,0 м від східного краю житла III. Як і в ямі № 1, на її заповненні теж залягав прошарок кусків глиняної обмазки. В процесі досліджень ями зібрано невелику кількість уламків гончарної кераміки, три

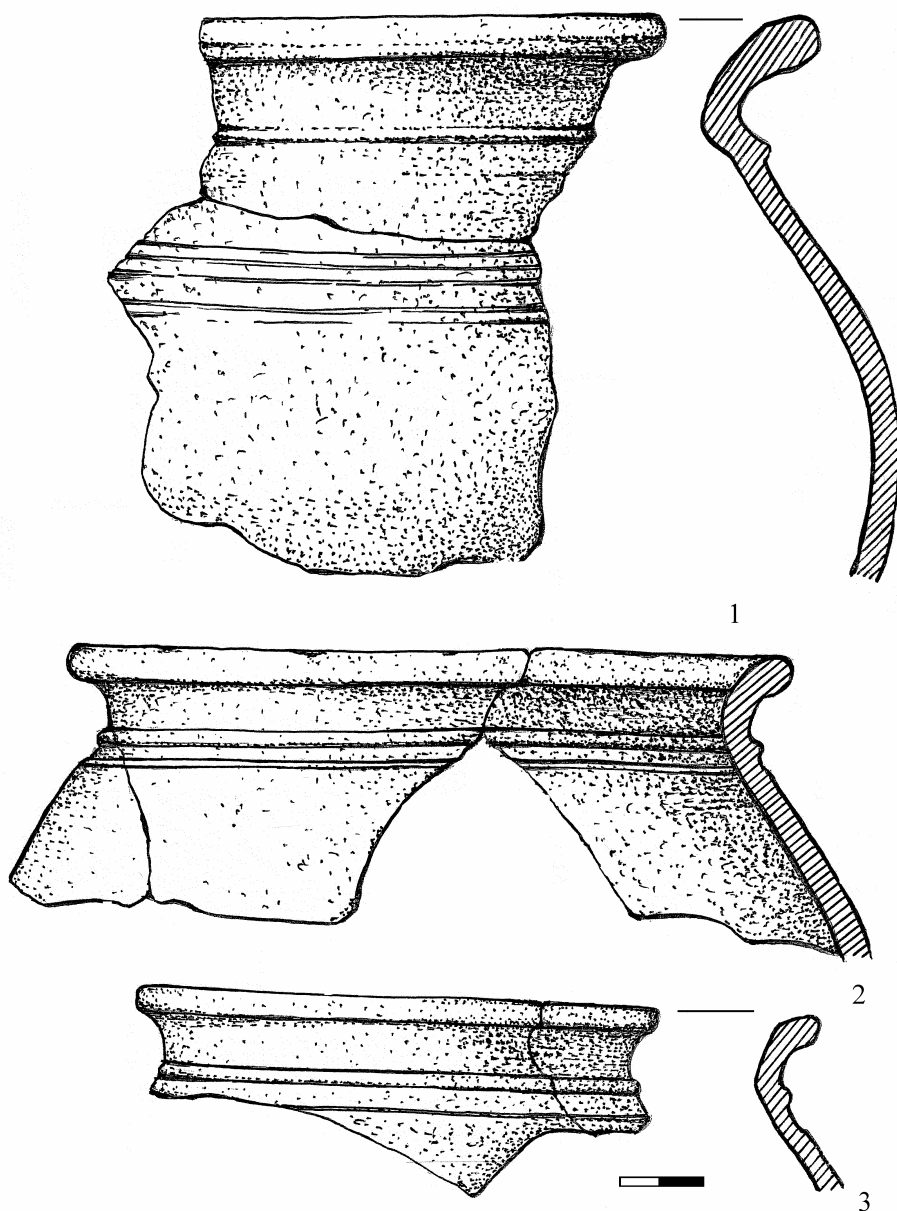

Рис. 6. Стрілки II, ур. Дубина. Гончарна кераміка з житла III
Fig. 6. Strilky II. Dubyna place. Ceramic from dwelling III

фрагменти ліпного посуду. Господарські ями, над заповненням яких, або на певному рівні заповнення залягало скупчення глиняної обмазки, привертають до себе більшу увагу. Тут шар глиняної обмазки співпадає з контурами ями, або лежить в її межах. Можна вважати, що це залишки перекриття ями.

Залягання обмазки не на дні ями чи посередині її заповнення, а зверху над заповненням можна пояснити тим, що покинута мешканцями яма поступово засипалась, а накриття над нею впало значно пізніше, під час пожежі. Така думка висловлена В. Бараном в результаті аналізу численних досліджених споруд черняхівської культури [Баран, 1981, с. 41]. Оскільки подібна ситуація спостерігається і на поселенні Стрілки II, то таке пояснення є до певної міри переконливим.

При дослідженні поселення отримано значну кількість керамічного матеріалу. Хоча виявлений в заповненні жител, господарських ям глиняний посуд зберігся в фрагментарному стані, значна його частина дає уявлення про форму посудин. Однак особливість цієї кераміки проявляється в іншому. На досліджених до цього часу черняхівських поселеннях Верхнього Наддністров'я та Західного Побужжя гончарний посуд ділиться на три підгрупи, а саме: а) виготовлений з відмуленої глини; б) з глини, що має незначну домішку дрібного піску; в) з домішкою значної кількості піску в глині. Зовсім інша картина на поселенні Стрілки II та в цілому мікрорайоні Свірж-Бібрка. Вже перші обстеження нашого поселення та результати його двохрічних досліджень показали, що вся гончарна кераміка виготовлена з глини з домішкою піску, її поверхня рівна, шершава, добре випалена. Навіть миска, що представлена одним уламком, має шершаву поверхню. Виявлені на поселенні декілька уламків двох тонкостінних горщиків не заперечують сказаного, оскільки такий посуд не виготовлявся ні на нашому поселенні, ні на поселенні – гончарному виробничому центрі в Свіржі [Цигилик, 1993], а завезений з більш віддалених околиць. Гончарна кераміка виключно з шершавою поверхнею – це локальна особливість мікрорайону Свірж-Бібрка. За класифікацією В. Барана гончарний посуд зі значною домішкою піску в глині відноситься до другої групи гончарного посуду черняхівської культури на Верхньому Наддністров'ї та Західному Побужжі [Баран, 1981, с. 49]. Переважає вона в житлах заглибленого типу.

Основною формою кераміки на поселенні Стрілки II є горщики, що мали в тісті значну домішку піску; їх поверхня рівна, шершава, коричнево-сірого, або темно-сірого кольорів, випал добрий. На стінках деяких горщиків, особливо в нижній частині, видно коротенькі заглиблені лінії, що утворились від випалих зерен піску в процесі обточування посудин на гончарному колі.

Горщики мали випуклі бочки, що плавно звужувались донизу, не виділені, або слабо виділені плічки, невисоку шийку та відділені уступцем (рис. 6, 3), або горизонтальним пружком сильно розхилені з заокругленим краєм (рис. 6, 1, 2; 7, 1, 2) вінця. Зустрічаються горщики з двома паралельними пружками під вінцями (рис. 7, 3), або з косо-зрізаним краєм вінця (рис. 7, 7). В окремих горщиків середніх розмірів легко виділені плічки безпосередньо переходять в сильно розхилені вінця (рис. 7, 5). Трапляються горщики тієї ж самої фактури, що мали слабо, або зовсім невиділені плічки, які переходили у високі сильно розхилені вінця. Один з них був прикрашений під вінцями заглибленими горизонтальними лініями.

Діаметр вінця гончарних горщиків різний – від 14 см до 18 см, хоч трапляються екземпляри з діаметром вінця в 10 см. Привертає увагу уламок горщика, що мав слабо випуклі бочки, високу шийку, яка завершувалась широкими, горизонтально сформованими вінцями (рис. 7, 4). Верхня частина горщика такого типу виявлена в житлі № 5 Черепинського поселення. Від нашого він відрізнявся орнаментованими плічками [Баран, 1981, с. 89].

Необхідно відзначити, що горизонтальне формування вінця знаходить широке застосування в піфосоподібних посудинах.

Серед керамічних матеріалів досить часто трапляються денця горщиків. Денця рівні, потовщені, іноді з висунутим назовні краєм. На багатьох з них видно виразні відбитки підставки гончарного кола. Денце одного невеликого горщика було сформоване на кільцевому піддоні (рис. 7, 6).

Отже, представлені в значній кількості гончарні горщики виготовлені виключно з глини з домішкою грубозернистого піску. Лише декількома уламками на поселенні засвідчені два невеликі горщики з легко розхиленими вінцями та денцем на кільцевій підставці, що були виготовлені з відмуленої глини. Поверхня рівна, гладка, сірого кольору. Однак, їх слід вважати імпортом, оскільки ні на поселенні Стрілки II, ні на черняхівському гончарному виробничому центрі-поселенні в Свіржі вони не виготовлялись.

На думку В. Барана, гончарний посуд з шершавою поверхнею на пам'ятках черняхівської культури Верхнього Наддністров'я та Західного Побужжя кількісно переважає над керамікою з вигладженою поверхнею, особливо в тих об'єктах, що датуються IV ст. н. е. [Баран, 1981, с. 90].

На поселенні Стрілки II, як і на сусідньому Свіржському поселенні, виступає виключно гончарна кераміка з шершавою поверхнею. На нашу думку, така особливість поселення є не

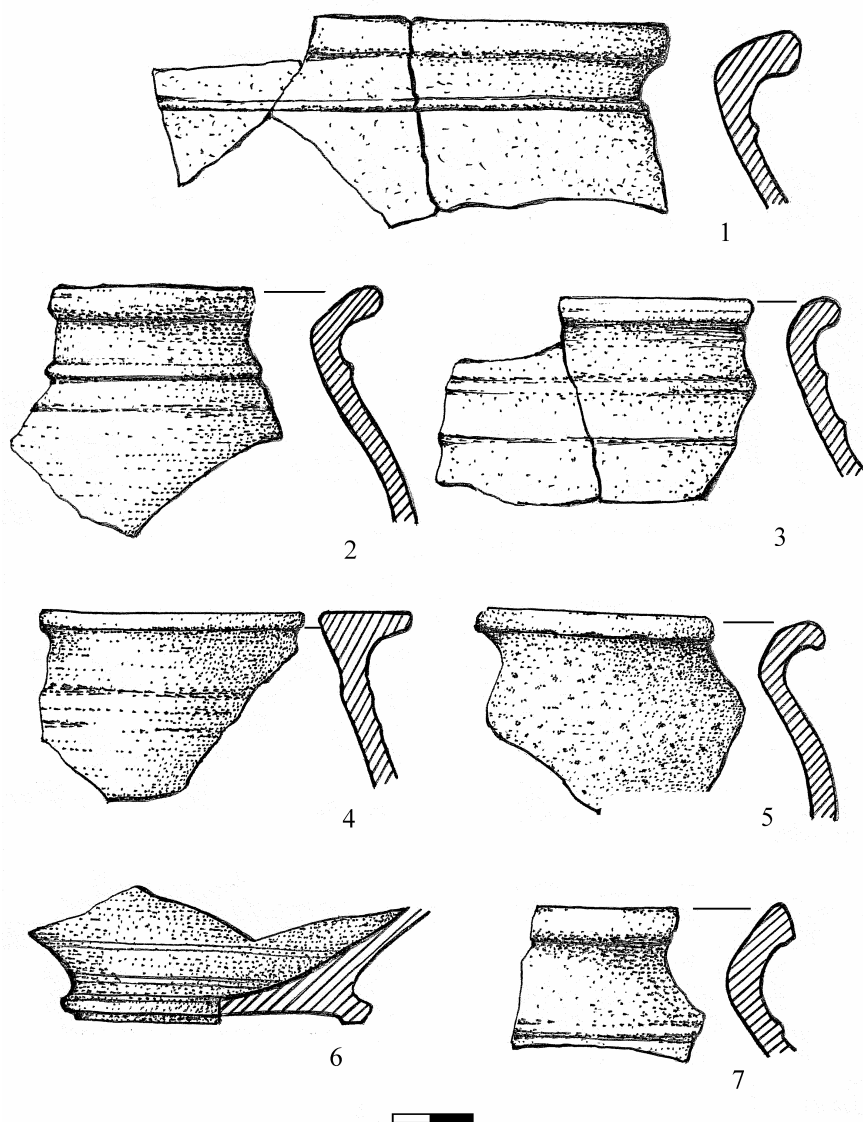

Рис. 7. Стрілки II, ур. Дубина. Гончарна кераміка з жител II та III (1, 3, 4, 6 – житло II; 2, 5, 7 – житло III)

Fig. 7. Strilky II. Dubyna place. Ceramic from dwellings II and III (1, 3, 4, 6 – dwelling II; 2, 5, 7 – dwelling III)

тільки його локальною ознакою, але й хронологічним показником – пізньочерняхівської приналежності пам'ятки.

Другою формою гончарного посуду, що добре представлена в житлі, є піфосоподібні посудини (піфоси), які із-за своїх великих розмірів використовувались як тара для зберігання в першу чергу зерна. Це характерна форма посуду для черняхівської культури. Піфоси мали господарське призначення, а тому зустрічаються на поселеннях і то лише в житлах та господарських спорудах.

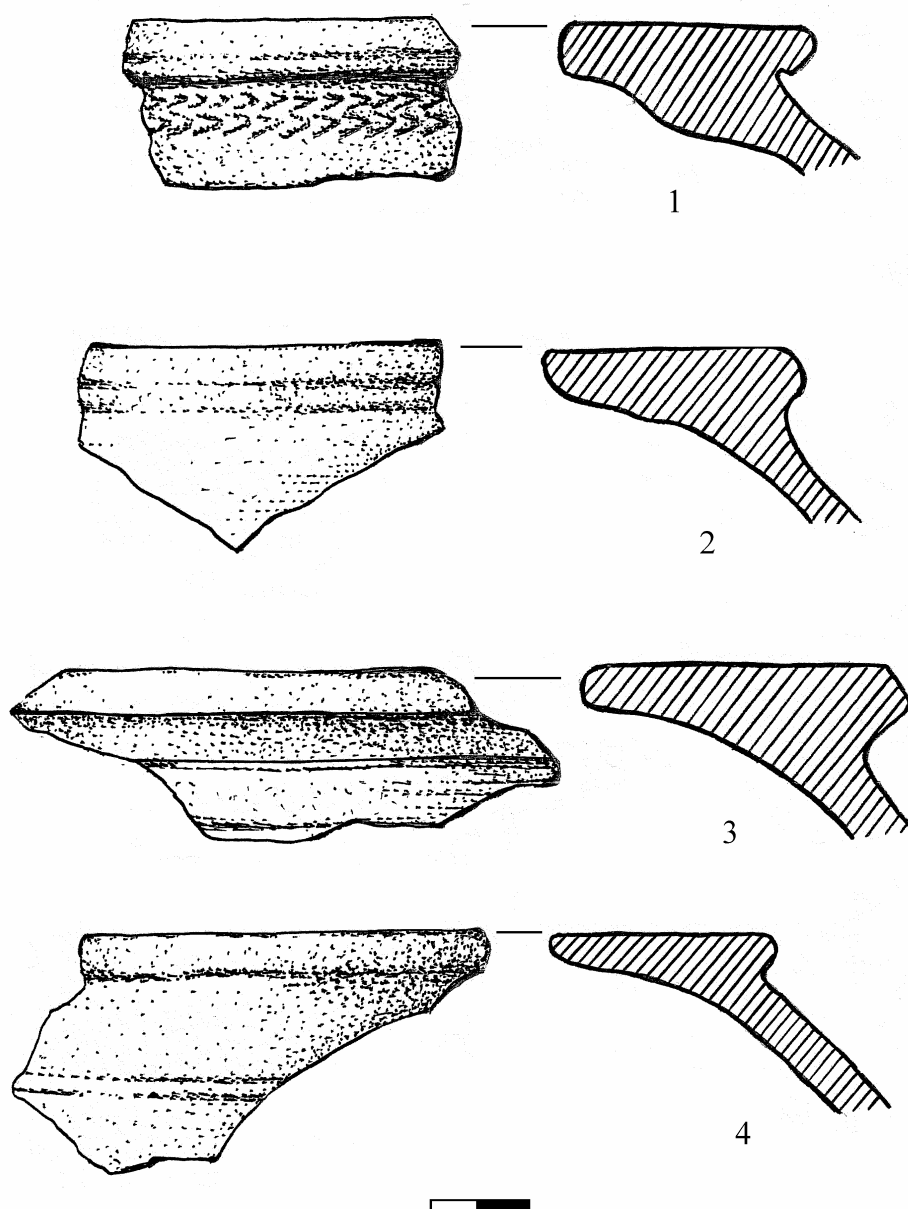

Рис. 8. Стрілки II, ур. Дубина. Уламки вінець піфосів (1–3 – житло II; 4 – житло III)
Fig. 8. Strilky II, Dubyna place. Fragments of rims of pythoses (1–3 – dwelling II; 4 – dwelling III)

Наявність піфосів в спорудах є одночасно і хронологічною ознакою приналежності до пізнього етапу черняхівської культури. М. Смішко та Е. Симонович присвятили цій формі посуду окремі статті [Śmiszko, 1939, с. 211–231; Симонович, 1956].

Піфосоподібні посудини виготовлялись з глини із значною домішкою грубозернистого піску і кварцу; їхня поверхня рівна, шершава, темно-сірого кольору, за винятком окремих посудин, що мали сіро-коричневу поверхню.

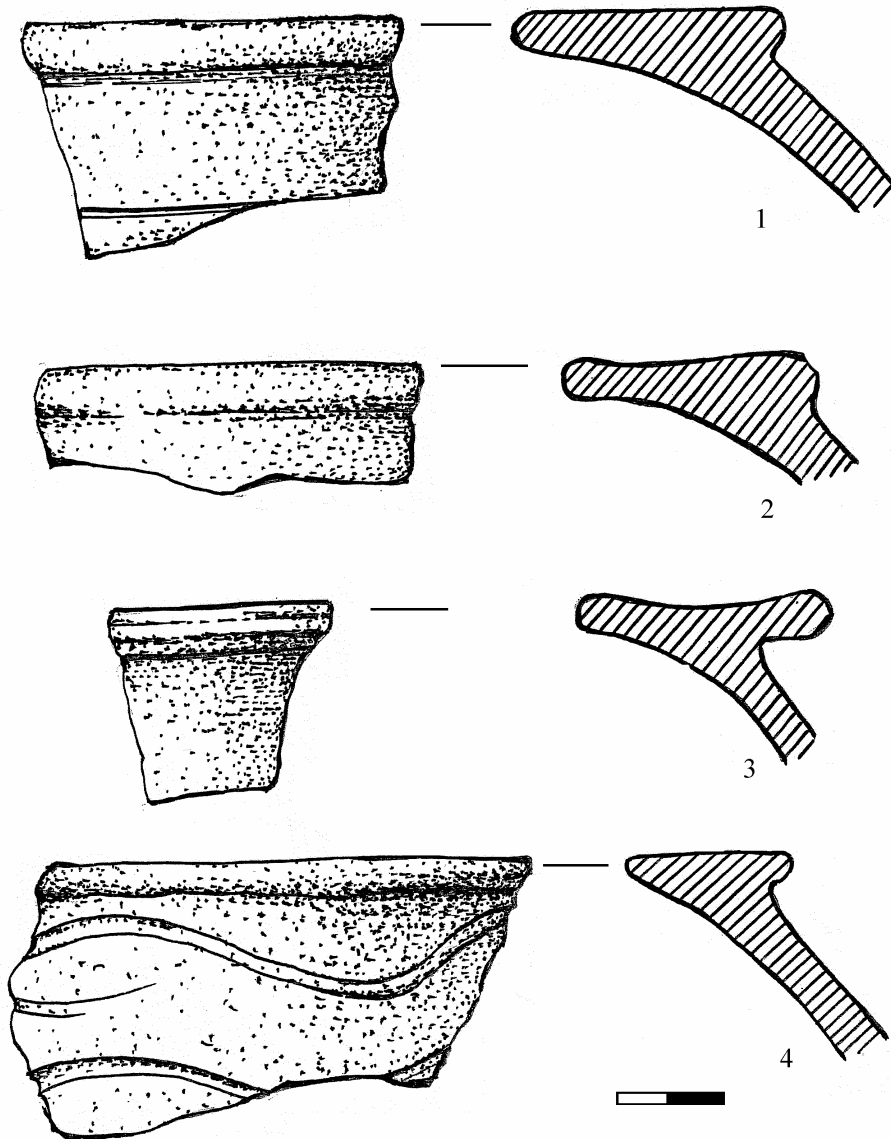

Рис. 9. Стрілки II, ур. Дубина. Уламки піфосів (1 – житло III; 2, 3 – житло II)
Fig. 9. Strilky II, Dubyna place. Fragments of pythoses (1 – dwelling III; 2, 3 – dwelling II)

Стінки піфосів досить товсті, випал міцний. Однак, варто відзначити, що в заповненні житла II знайдено великі уламки бочків піфоса досить значних розмірів, що був зовсім слабо випалений, уламки розсипались при дотику до них.

Виявлені в житлі піфоси, представлені в основному уламками вінець (рис. 8, 9, 10) та невеликими уламками бочків. За формою вінець (з притягненням аналогій) піфоси можна розділити на два типи.

До першого типу відносяться піфоси з дуже випуклими стінками, зокрема, у верхній частині, від чого вони позбавлені шийки. Вони характеризуються масивними, горизонтально сформованими з широким берегом вінцями, що виносять 5–7 см (рис. 8, 1–4; 10, 1–2).

Піфоси другого типу мають виразну шийку, яка переходить у масивні, горизонтально сформовані, але, як правило, з трохи вужчим берегом, вінця (рис. 9, 1–3; 10, 3). Шийка одного з таких піфосів була прикрашена заглибленою хвилястою лінією (рис. 9, 2), в іншого – двома хвилястими лініями (рис. 10, 4).

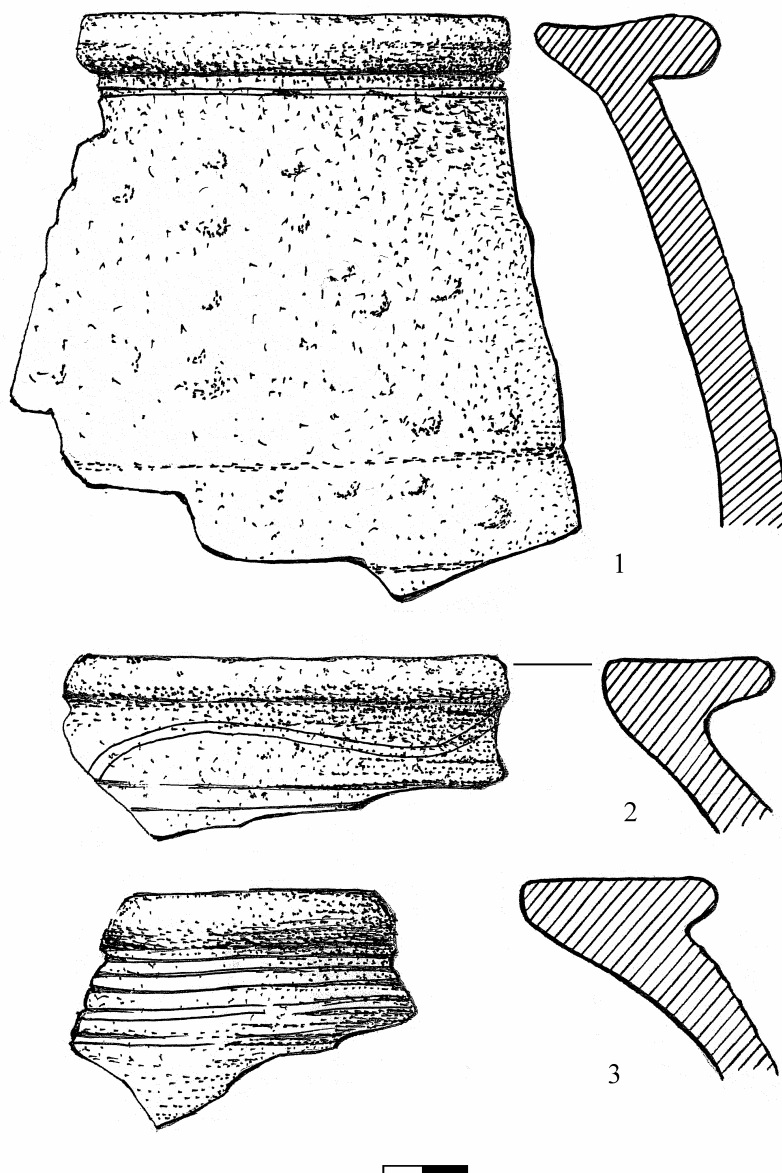

Рис. 10. Стрілки II, ур. Дубина. Уламки вінець піфосів з житла III

Fig. 10. Strilky II, Dubyna place. Fragments of rims of pythoses from dwelling III

Піфоси першого типу на поселенні бувають інколи орнаментовані. Зберігся уламок верхньої частини піфоса, що мав під вінцями відтиски штампа (рис. 8, 1). Трапляються фрагменти з заглибленим хвилястим орнаментом.

Дослідник орнаментальних мотивів черняхівської культури Е. Симонович вважав, що хвилястий орнамент, виконаний гребінцеподібним знаряддям, як і пролощені зигзагоподібні

лінії, є найбільш характерними для черняхівських пам'яток Наддністров'я [Сымонович, 1964, с. 336–345]. Вагомість сказаного полягала ще в тому, що такий орнамент не зникає на нашій території і в третій чверті I тис. н. е. Цей орнаментальний мотив через окремі прояви в ранньослов'янській кераміці (V–VII ст. н. е.) найбільшого застосування дістає в слов'янській кераміці VIII ст. н. е. і продовжує використовуватись давньоруськими гончарами.

Наявність серед матеріалів з житла значної кількості уламків піфосів є і певним аргументом у визначенні часу існування цього об'єкту. Гончарні піфосоподібні посудини з'являються лише в IV ст. н. е. Цих посудин немає у керамічних комплексах ранніх черняхівських пам'яток. Невідомі вони серед гончарної кераміки липицької культури. Сказане вище дозволяє віднести житло II, як і житло III, до пізнього етапу черняхівської культури – кінець IV – поч. V ст. н. е. Таке датування підтверджується знахідкою залізної фібули підв'язного типу з пластинчастою ніжкою з житла II.

Результати розкопок поселення Стрілки II показують, що як в культурному шарі, так і при дослідженні житлових споруд, господарської ями № 1, вогнища виступає виключно гончарна кераміка з домішкою піску в тісті, яка є аналогічною до кераміки пізньочерняхівського виробничого центру – поселення в селі Свірж.

Якщо на поселенні в Свіржі виступає виключно гончарна кераміка, яка до того ж за технологією виготовлення є однотипна, оскільки вона виготовлялась в гончарних майстернях на самому поселенні, то на поселенні Стрілки II дещо інша ситуація. Гончарна кераміка є аналогічною до кераміки з Свіржського поселення і напевно завозилась сюди з Свіржських гончарних майстерень. Така думка є допустимою, оскільки на поселенні Стрілки II не спостерігається слідів гончарного виробництва. Можна було б говорити про два однакові поселення, про їх спільну локальну особливість, однак, поселення Стрілки II має одну вагому різницю.

В заповненні напівземлянкових жител II та III при значній кількості гончарної кераміки (уламки горщиків, піфосів) виявлено понад п'ятнадцять уламків ліпного посуду та один цілий ліпний горщик зовсім малих розмірів. Ліпний посуд виготовлений з глини з домішкою шамоту; поверхня нерівна, горбкувата, іноді з слідами легкого загладжування, колір жовтувато-сірий, випал посередній. Необхідно відразу відзначити, що ліпна кераміка виготовлялась самими мешканцями поселення, а тому відображає місцеві, спадкові традиції і є найбільш надійним показником етнокультурної приналежності.

Оскільки ранньослов'янські племена користувались майже повністю ліпним посудом, то при вивченні підоснови формування ранньослов'янського етносу не можна обійтись без розгляду ліпної кераміки попередніх культур, зокрема черняхівської, яка безпосередньо на нашій території передувала ранньослов'янській.

Основною формою ліпної кераміки з нашого поселення є горщики. Вони мали слабо випуклі бочки, невиділені плічки, невисокі легко розхилені вінця. Діаметр вінець горщика 9–14 см (рис. 11, 2–4). В одного горщика легко заокруглені плічки переходили в низькі більш розхилені вінця діаметром 13 см (рис. 11, 1). Денця горщиків рівні, трохи потовщені, діаметр одного з них 10 см (рис. 11, 7).

Така форма ліпних горщиків пізньочерняхівської доби знаходить дальший розвиток на ранньослов'янських пам'ятках Верхнього Наддністров'я, свідченням чого є типологічна близькість ліпного посуду обох культур – черняхівської та ранньослов'янської.

Ліпні горщики з поселення Стрілки II типологічно близькі до II-го типу ранньослов'янських горщиків (Ріпнів II, Бовшів II, Незвисько, Зелений гай) [Баран, 1972, с. 37].

Ліпна кераміка з поселення Стрілки II в основному позбавлена орнаменталії, хоч в житлі II виявлено три фрагменти горщиків, прикрашених заглибленими перехресними лініями (рис. 11, 8), трьома паралельними лініями довжиною 3 см.

Привертає увагу уламок бочка посудини, що мала в глині домішки шамоту, з середини коричневого, а ззовні майже чорного кольору, посереднього випалу. На зовнішній поверхні видно заглиблені прорисовки ніби цифр (арабських) 1,2,4 (рис. 11, 6).

Необхідно відзначити, що орнаментування ліпного посуду в черняхівській культурі майже не застосовувалось. Рідко зустрічається орнаментация і на ранньослов'янському посуді, хоча в Зимнівському городищі виявлено фрагменти горщика, на якому видно врізні лінії. Інший горщик був прикрашений по бочках горизонтальною смужкою косих хрестиків [Ауліх, 1972, с. 38–39, рис. 5, 3, 4].

Серед ліпної кераміки виділяється горщик малих розмірів, що зберігся повністю. Він мав легко випуклі бочки, заокруглені плічки, які переходили в низькі, дещо розхилені вінця, та трошки вгнуте до середини денце. Діаметр вінець – 5 см, висота – 6,5 см, діаметр денця 4 см (рис. 11, 5).

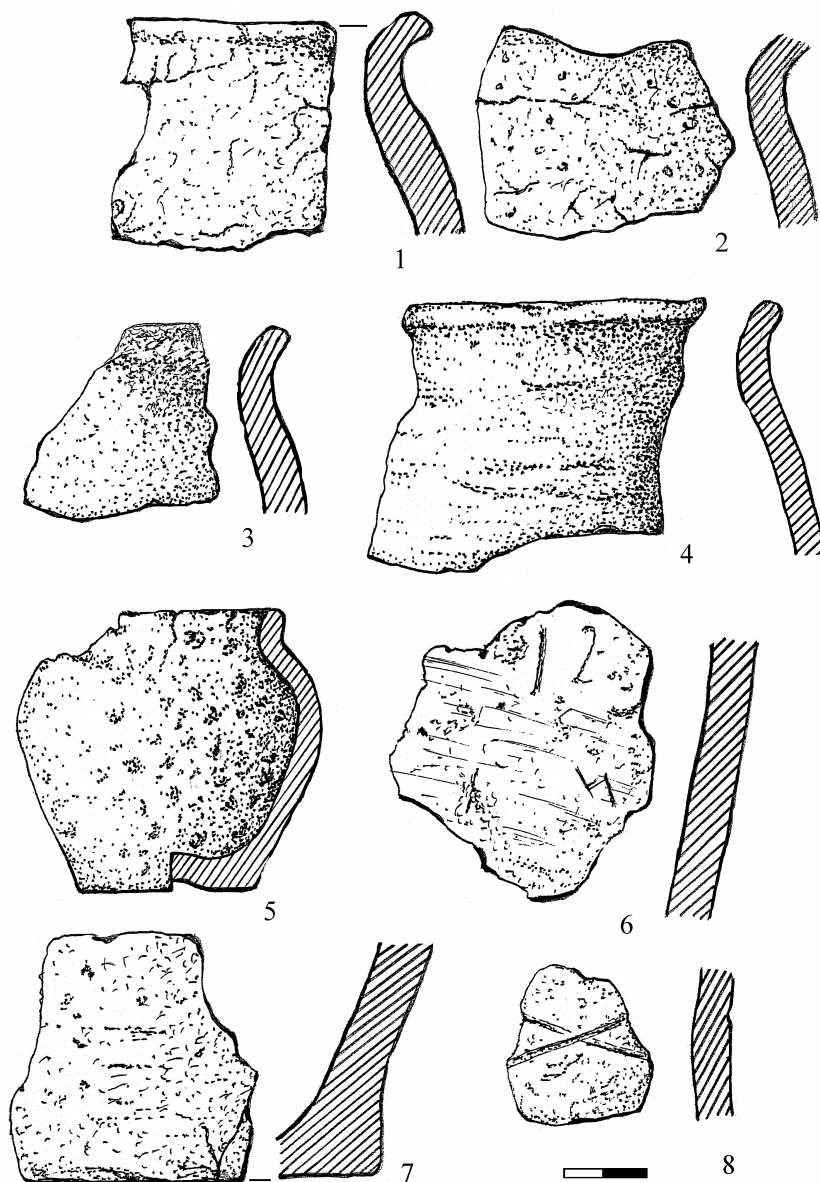

Рис. 11. Стрілки II, ур. Дубина. Ліпна кераміка ранньов'янського типу (1, 2, 6, 7, 8 – житло II; 3, 4, 5 – житло III)

Fig. 11. Strilky II, Dubyna place. Early-Slavonic type ceramic (1, 2, 6, 7, 8 – dwelling II; 3, 4, 5 – dwelling III)

Аналогічні горщики рідко зустрічаються на пізньочерняхівських пам'ятках Верхнього Наддністров'я та Західного Побужжя [Баран, 1964, с. 213–252] і навіть виділяються в окремий тип цієї форми кераміки.

Підсумовуючи результати розгляду ліпного посуду з поселення Стрілки II, можна відзначити, що він має ознаки ранньослов'янського типу, чи, точніше, тих форм, які дістають дальший розвиток і повне використання на ранньослов'янських пам'ятках. Відчувається типологічна близькість та послідовність у розвитку цих форм в ранньослов'янській культурі. Зокрема, дослідник ранньослов'янських пам'яток Верхнього та Середнього Наддністров'я В. Баран відзначає, що ліпні горщики з легко розхиленими вінцями близькі за формою до ліпного посуду пізньочерняхівських пам'яток цього ж регіону, переважають на найбільш ранніх слов'янських пам'ятках V–VI ст. [Баран, 1972, с. 48].

Серед керамічних виробів слід згадати уламки вальків – “хлібців”, які використовувались при спорудженні куполів глиняних печей. Такі ж “хлібці” виявлені в заповненні ранньослов'янських жител та завалах печей поселень Ріпнів I та Ріпнів II.

Окремі знахідки представлені п'ятьма кам'яними брусками з рівчачками від заточування гострих предметів (рис. 12, 1, 2, 4), глиняним пряслицем біконічної форми з виїмками біля наскрізного отвору (рис. 12, 9), погано збереженою залізною фібулою підв'язного типу (рис. 12, 5), вістрям залізного ножа, великим залізним ножом з надламаним кінцем вістря (рис. 12, 8), уламком залізної пластини з заклепками (рис. 12, 3), частиною чотирикутної в перерізі залізної дужки (рис. 12, 10).

Подібна до нашої залізна фібула з широким приймачем виявлена В. Бараном при дослідженні Черепинського поселення в житлі № 8 [Баран, 1961, с. 37]. Оскільки нижня частина фібули була пошкоджена корозією, її можна було датувати лише приблизно. Дослідник відносить її до часу, не ранішого ніж IV–V ст. н. е. [Баран, 1981, с. 137]. Таке датування підтверджується знахідкою кістяного гребеня з дзвоноподібною спинкою, а також частини трьохскладового гребеня, який може бути віднесений до часу не ранішого ніж V ст. н. е. А. Амброз такі фібули великих розмірів з пластинчастою ніжкою відносить до IV – поч. V ст. н. е. [Амброз, 1966, с. 66].

Оскільки серед окремих знахідок, не рахуючи фібули, не виявлено таких, що піддавались би конкретному датуванню, слід враховувати ще інші факти, спостереження, які допомагали б у визначенні часу існування поселення. Вище вже відзначалось, що чотирикутна форма заглибленого напівземлянкового житла є одночасно і хронологічною ознакою. Такі житла появляються на пізньому етапі черняхівської культури. Це ніби слов'янський елемент в черняхівській культурі. Тому при датуванні нашого поселення слід брати до уваги IV – поч. V ст. н. е. Дальший розвиток чотирикутного напівземлянкового житла бачимо в ранньослов'янських пам'ятках Верхнього Наддністров'я та Західного Побужжя (V–VII ст.), як результат збереження та дальшого розвитку будівельних традицій слов'янського населення в черняхівській культурі регіону. Для підтвердження цього можна взяти до уваги поселення Бовшів II, де із дев'яти черняхівських жител п'ять являли собою напівземлянки. Там же розкрито і чотири слов'янські житла – напівземлянки V–VII ст. Всі напівземлянки мають однакову орієнтацію за сторонами світу [Баран, 1972, с. 123].

При розгляді часу існування поселення Стрілки II необхідно брати до уваги те, що вся виявлена при дослідженні об'єктів, як і в культурному шарі, кераміка одного типу. Посуд виготовлений на гончарному колі з глини, що мала домішки піску. Його поверхня рівна, шершава, добре випалена. Вище було сказано, що на черняхівських поселеннях Верхнього Наддністров'я та Західного Побужжя гончарний посуд з шершавою поверхнею переважає в тих об'єктах, що датуються не раніше, як IV ст. н. е. На нашому поселенні виступає гончарна кераміка виключно з шершавою поверхнею. Це теж є певним показником приналежності населення до пізнього, або навіть кінцевого етапу черняхівської культури. Можна говорити про кінець IV – поч. V ст. н. е.

При розгляді основних форм гончарного посуду було звернуто увагу на наявність в житлах немалої кількості піфосів. Необхідно відзначити, що така форма посуду до певної міри

є теж хронологічним показником. Піфоси в більшій кількості з'являються лише в IV ст. н. е. Вони не характерні для ранніх черняхівських пам'яток, їх немає серед гончарної кераміки липицької культури. Тому така форма кераміки теж вкладається в хронологічні рамки IV – поч. V ст. н. е.

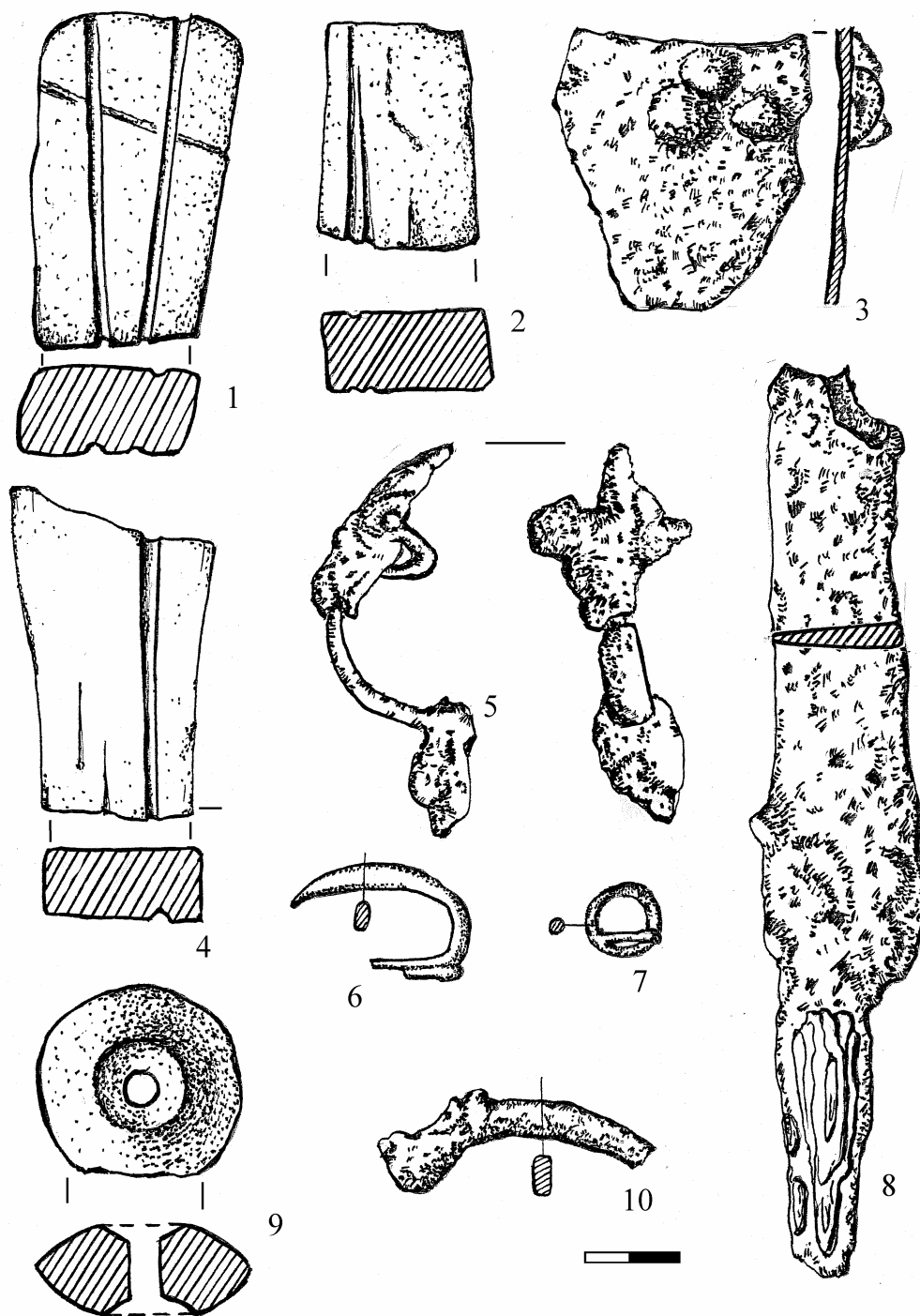

Рис. 12. Стрілки II, ур. Дубина. Вироби з заліза, бронзи, каменю (1, 4, 7, 10 – К/ш; 3, 5, 9 – житло II; 2, 6 – житло II; 8 – яма №1)

Fig. 12. Strilky II, Dubyna place. Iron, bronze and stone artifacts (1, 4, 7, 10 – cultural layer; 3, 5, 9 – dwelling II; 2, 6 – dwelling II; 8 – pit № 1)

Ми не маємо сьогодні слідів виготовлення гончарного посуду на поселенні Стрілки II, зате маємо гончарний виробничий центр на розташованому за 6 км пізньочерняхівському поселенні в Свіржі. Там масово виготовлявся лише гончарний посуд з шершавою поверхнею, аналогічний до наявного на нашому поселенні. З Свіржських майстерень він і постачався на поселення Стрілки II.

Виходячи зі сказаного вище та враховуючи знахідку залізної фібули підв'язного типу з широкою пластинчастою ніжкою, поселення Стрілки II може бути датоване кінцем IV – початком V ст. н. е.

Це був період, коли на Верхньому та Середньому Наддністров'ї, Західному Побужжі оформляється певний, характерний для слов'ян підквадратовий тип напівземлянкового житла з піччю в північно-західному або північно-східному куті, яке дістає свій дальший розвиток і стає властивим для ранньослов'янського населення. При дослідженнях цих жител та господарських споруд виявлено ліпну кераміку слов'янських форм, тобто таку, що стає основним типом кераміки на ранньослов'янських пам'ятках. Це дозволяє зарахувати поселення Стрілки II разом з дослідженими житлами на поселеннях в Рудниках (1980), Березці (1981), Неслухові (1983) [Цигилик, 1997, с. 104–110; 1998, с. 663–670] до перехідного етапу від черняхівської культури до старослов'янських старожитностей. Є всі підстави додатково аргументувати висловлену раніше рядом дослідників думку, що у формуванні ранньослов'янської культури брала участь слов'янська частина черняхівської людності, яка за певними ознаками була переважаючою на нашій території та відзначити, що цей перехідний етап займає V ст. н. е. Вагомість сказаного посилюється тим, що між черняхівською культурою і ранньослов'янськими старожитностями не існує іншого етнокультурного утворення. Територія Верхнього Наддністров'я входить в ареал поширення слов'янських (празько-корчакських) старожитностей. Сказане про слов'янську людність черняхівської культури підтверджується дослідженнями в галузі інших наук, зокрема, лінгвістики. Спеціалісти вказують на зосередження слов'янських гідронімів на території нашого регіону. В праці німецького дослідника Удольфа вказується, що слов'янські гідроніми компактно вкривають територію верхів'я Пруту, Верхнього і Середнього Наддністров'я, верхів'я Вісли. Все сказане дає підстави зараховувати ціле Північне Прикарпаття до основного регіону формування слов'янських старожитностей.

ЛІТЕРАТУРА

Амброз А. К.

1966 Фибулы юга Европейской части СССР // САИ. – Д 1–30. – Москва. – 113 с.

Ауліх В. В.

1972 Зимнівське городище. – Київ. – 123 с.

Баран В. Д.

1961 Поселення перших століть нашої ери біля села Черепин. – Київ: Наукова думка. – 114 с.

1964 Памятники черняховской культуры бассейна Западного Буга // МИА. – № 116. – Москва. – С. 213–252.

1972 Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. – Київ: Наукова думка. – 241 с.

1981 Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу. – Київ. – 264 с.

Ковалевська Т. М.

1961 Львівська область // Радянська школа. – Київ.

Сымонович Э. А.

1956 Глиняная тара для хранения запасов на поселениях черняховской культуры // СА. – № 24.

1964 Орнаментація черняховської кераміки // МИА. – Вып. 116. – С. 336–345.

Смішко М. Ю., Баран В. Д.

1976 Племена черняхівської культури // Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час. – Київ. – С. 63–83.

Цигилик В. М.

1993 Про локальні особливості черняхівського поселення в с. Свірж // *Studia archaeologica*. – 31. – С. 35–42.

- 1997 Нові пізньочерняхівські житла на Львівщині // Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян. РАС. – Київ-Львів. – С. 104–110.
- 1998 Пізньочерняхівські поселення і питання слов'янського етногенезу // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Леополь. – A.D/ MCMXC VIII, 5. – С. 663–670.
- Цигилик В., Касюхнич В., Грибович Р.*
- 2003 Поселення римської доби біля села Свірж Перемишлянського району Львівської області // АДЛУ. – Вип. 6. – С. 38–65.
- Цигилик В., Касюхнич В.*
- 2006 Черняхівське поселення біля села Тарасівки // МДАПВ. – Вип. 10. – С. 124–133.
- Śmiszko Marcyan*
- 1939 Duże naczynia baniaste okresu rzymskiego w Małopolsce Wschodniej // WA.
- Udolph J.*
- 1979 Zum Stand der Diskussion um Urheimat der Slaven // Beitrage zur Namenforschung. – Bd. 1–23.

***Volodymyr CYHYLYK,
Volodymyr KASUHNICH***

SETTLEMENT STRILKY II IN CONTEXT OF ETHNO-GENESIS OF SLAVS

Results of excavations of settlement Strilky II near Strilky (Peremyshliany district, L'viv region) in 2005-2006 allows us connect it with the final stage of Cherniakhiv culture and dated it back to the end of IV – beginning of V centuries A. D. Research on dwellings and economical buildings and discovery of ceramic ware indicate peculiarities of the settlement among other Cherniakhiv sites. The largest parts of ceramic complex in dwellings from II and III A. D. are ware with rough surface and pythoses. Small group of ceramic of Early-Slavic type was found too. The settlement Strilky II is interpreted as site of transitional (between Cherniakhiv culture and Early Slavs) type. Results of investigations of the site, together with discovered settlements Rudnyky (1980), Berezets' (1981), Neslukhiv (1983) are important for discussion on the issue of base of Early Slavic sites of the region.